

Maróti Orsolya

Szia, professzor úr!

Pragmatikai hibák idegen ajkúak magyar nyelvhasználatában*

1. Nyelvhasználat és félresiklások a kommunikációban

Dolgozatom címében a külföldiek magyar nyelvhasználatával kapcsolatos problémára kívántam felhívni a figyelmet. A kommunikáció során megjelenő pragmatikai hibák (*pragmatic error*) vagy félresiklások (*pragmatic failure*) hazai kutatása azért is lenne fontos feladat, mert mind a leíró nyelvészek, mind a nyelvtanárok munkáját segíthetné.

Pragmatikai félresiklások akkor keletkeznek, ha a nyelv használója – bár az adott nyelv grammatikai szabályait követi – nem azt mondja, amit szándékában állt mondani, ennek azonban nincs tudatában. Ilyenkor kommunikációs zavar keletkezik, hiszen a kódolás típusának megválasztása a címzett számára mást jelent, mint az üzenet küldőjének. (Csak utalnék arra a kérdésre, hogy vajon ezeket a jelenségeket hibáknak vagy félresiklásoknak kell-e nevezni. Jenny Thomas, a jelenség egyik kutatója és rendszerezője, a *félresiklások* elnevezést támogatja (Thomas 1983: 94), a dolgozatomban használt *hiba* meghatározás is védhető azonban, ha egy adott kommunikációs szituációra vonatkoztatjuk, és úgy értelmezzük, mint az eredeti üzenet eljutásának akadályát, meghiúsítóját.)

A konferencia mottója „nyelvek és kultúrák találkozása”. A pragmatikai félresiklások olyan személyek beszélgetésekor jöhetnek létre, akik bár ugyanazt a nyelvet beszélik, kulturális hátterük mégis eltérő. Szeretném megjegyezni, hogy nem csupán egy másik országból érkező idegennel folytatott interakciót zavarhatja meg a felek kulturális ismeretanyagának különbözősége, azonos anyanyelvűek esetében is megtörténhet, hogy regionális, vallási vagy társadalmi csoportokba tartozásuktól függően más beszélgetési mintákat követnek.

Dolgozatomban a magyar nyelvet beszélő külföldiek néhány pragmatikai hibájáról szeretnék szót ejteni – keletkezésük okaival együtt. Fontosnak tartom hangsú-

* A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (Szeged, 2002. március 27–29.) *Kultúrák és nyelvek* szekciójában tartott előadás írott szövegváltozata. Az előadás az OTKA (T29523 számú projekt) támogatásával készült.

lyozni azt is, hogy míg a jelenség feltérképezése a leíró nyelvészek munkáját és a jelenleg is folyó pragmatikai kutatásokat elméleti szempontból segítheti (jelzésértékünkél fogva), addig a nyelvtanulók – és nem utolsósorban a nyelvtanárok – számára megoldásra váró feladatokat jelentenek.

1.1. Külföldiek magyar nyelvű melléfogásai

Ha azt halljuk egy külföldi szájából, hogy *Nekem szüleim vannak nagyon idősök*, akkor – még ha nem is vagyunk nyelvészek – azonnal tudjuk, grammatikai hibája tökéletlen nyelvtudásának következménye. Lehet, hogy „hasogatja a fülünket”, de megértjük és elfogadjuk a megnyilatkozást.

Másképp reagálunk azonban, ha nem ilyen, a felszínen is megjelenő nyelvhasználati hibával van dolgunk. Ha grammatikailag jól formált a megnyilatkozás, ám valamilyen fontos szabályt megsért, akkor úgy érezzük, hogy a külvilágnak mutatott arcunkat fenyegeti (Goffman). Ez történik akkor is, ha egy kínai vendéglős ajánlatát tegező formában tárja elénk (*Egyetek szecsuaní csirkét, az nagyon finom!*), mert tudjuk, hogy sem hosszú ideje fennálló baráti kapcsolat nincs köztünk, sem a kollegialitás nem tenné lehetővé számára a familiáris hang használatát. Ugyanakkor joggal feltételezhetjük, hogy nem akarattal sértette meg a tegezés/magázás szabályait, csupán szociopragmatikai hibát követett el a szabály nem tudásával.

A példaként említett szituáció esetében is érezzük, hogy ilyenkor nem a beszélő nyelvtudásáról, hanem személyiségéről lesz negatív véleményünk, hisz hasonló esetben, ha egy magyar vendéglős mondaná ugyanezeket a szavakat, akkor sértőnek éreznénk viselkedését. Az így keletkező félreértések szülhetik az egyes csoportokkal, népekkel kapcsolatos sztereotípiákat vagy rosszabb esetben előítéleteket is.

2. A pragmatikai hiba

Akkor beszélünk tehát pragmatikai hibáról, ha nem értjük meg vagy félreértjük a beszélő szándékát. A pragmatikai hiba két típusát különböztethetjük meg: a pragmalingvisztikai és a szociopragmatikai hibát. Ezek között nem húzódik éles határvonal: előfordulhat, hogy nem sikerül eldöntenünk, hogy vajon melyikkel is állunk szemben. A jelenség gyakorlati, nyelvtanítási szempontból mindenképpen feltárandó: a félreértést orvosolni akarjuk, a nyelvtanulókat pedig sikeres kommunikációra akarjuk felkészíteni.

Pragmalingvisztikai a hiba, ha az adott megnyilvánulás beszélő által tervezett pragmatikai ereje különbözik az anyanyelvi beszélők által a megnyilvánulásnak tulajdonított pragmatikai erőttől, illetve ha anyanyelvének egyik kommunikációs stratégiáját egyszerűen lefordítja a tanult nyelvre. Ebben az esetben nyelvészeti problémával van dolgunk: a pragmatikai erő helytelen kódolásával. Éppen ezért könnyen

kiküszöbölhetjük, ha – egyelőre még csak saját nyelvhasználatunkra támaszkodva – a nyelvtan részeként megtanítjuk a formákhoz tartozó használati szabályokat is.

Ha azonban a szociopragmatikai hibák létrejöttét kívánjuk megakadályozni, akkor sokkal óvatosabban kell eljárunk. A szociopragmatikai hibák a nyelvtanulónak a célnyelvi szokáskultúrával és a társadalmi elvárásokkal kapcsolatos hiányos ismereteiből fakadnak. Ha saját kultúrájának értékrendje eltér a célnyelvi kultúráétól, akkor nehéz erről a morális nézőpontot kiküszöbölve beszélni. A követendő nyelvi viselkedési szabályok szoros kapcsolatban állnak a nyelvhasználók nyelvvel kapcsolatos hiedelmeivel és világnézetével. Érzékenyen fogadják, ha ezek kérdőjeleződnek meg.

2.1. A pragmlingvisztikai hiba

2.1.1. L1–L2 transzfer helytelensége

A pragmatikai erő helytelen nyelvi kódolása lehet a nyelvtanuló egyéni akciója, de fakadhat a nyelvtanulási szituációból is. A nyelvtanuló saját leleményességére támaszkodva gyakran választ a beszédhelyzetbe nem illő formát, vagy fordít le egyet saját nyelvéből. Ha egy amerikai diák *Jó szerencsét!* kíván nekünk, tudjuk, hogy az angol *Good luck!* jókívánságot ültette át magyarra, és nem azért köszönt így, mert bányász. Ilyen az egyszerű *Tanár!* megszólítás is, amiről nehéz leszoktatni a kezdő csoportok hallgatóit.

A mondatdallam transzfere is okozhat problémákat: a hazánkban élő kínaiak kérdése a magyar fül számára kijelentésnek hangzik, ami félreértésekhez vezethet. Ha cipővásárlás közben az eladó – hitünk szerint – azt közli velünk, hogy *Jó lesz a 37-es cipő*, ellenérzéseket vált ki belőlünk, hogy helyettünk akar dönteni, jöllehet valószínűleg kérdésnek szánta az idézett megnyilatkozást, és nem állításnak.

Pragmlingvisztikai hibához vezethet az a szituáció is, amikor az anyanyelvben széles körben használható forma a célnyelven csupán egy speciális helyzetre alkalmazható, amit túláltalánosításnak nevezünk. Ilyen például az orosz anyanyelvűek által gyakran használt *persze*. A magyar *persze* csak részben fedti az orosz *konesno*-t. Oroszul válasz lehet a *Jó film volt?* kérdésre is (lelkessedést kifejezve), míg hasonló helyzetben a magyar hallgató gúnyosnak érzi a feleletet, mintha triviális dolgot kérdeztek volna tőle. Ebbe a hibatípusba tartozik a *pedig* kötőszó túl széles körű használata is, ami a német anyanyelvű diákokat jellemzi.

2.1.2. A tanítási szituációkból fakadó helytelenség

A tantermi nyelv használata hétköznapi beszélgetések során szintén zavaró tényező lehet. A tanár tanítási módszereitől függ, hogy a nyelvtanulók tudják-e, hogy a mindennapi kommunikációban megnyilatkozásaink gyakran hiányos mondatok, hogy néha kerüljük a propozicionális tartalom világosságát,

egyértelműségét, hogy például parancsoláskor nem kizárólag az imperatívusz grammatikai formáját használjuk.

2.2. A szociopragmatikai hiba

A helyénvaló nyelvi viselkedés kultúránként különbözik, szoros kapcsolatban áll a használt nyelv társadalmi összetevőivel. Gyökerei elsősorban társadalmiak, és csak másodsorban nyelvhasználatiak. Míg egy idegen nyelvet beszélő külföldi könnyen belenyugszik abba, hogy nyelvi kérdésekben javítsák, addig a társas viselkedéssel kapcsolatos nyelvi megnyilvánulásainak megkérdőjelezése érzékenyen érintheti. A kulturális rendszerek különbözőségéből fakadó veszélyforrásokat Thomas (1983: 104) négy csoportba sorolja: (1) a hétköznapi életben szabad és nem szabad hozzáférésű dolgok körének különbözősége; (2) a tabuk; (3) a társadalmi távolság variációinak és a hatalom jeleinek eltérése; (4) a világlátásnak és az értékek rangsorának különbözősége. Az ő kategóriáit használom a nyelvhasználatban jelentkező melléfogások bemutatásakor.

2.2.1. A hétköznapi életben szabad és nem szabad hozzáférésű dolgok körének különbözősége

Szabad hozzáférésű javak azok a tárgyak, szolgáltatások, információk, amelyekhez jogunk van egy adott körön belül, így a só egy étteremben vagy a fürdőszobahasználat a családjunkban. Egészen más stratégiát alkalmazunk, ha úgy érezzük, hogy jogunk van valamihez, ilyenkor ugyanis sokkal direkter performatívumokat használunk, mint amikor nem érezzük magától értődőnek a kérés teljesítését. Ha kívülállóként úgy viselkedünk, mint „birtokon belül”, udvariatlannak, követelőzőnek tűnhetünk, de az ellenkezője is kellemetlen helyzetbe hozhatja a beszélőt: ha nyilvánvalóan joga van valamihez, és ő nagyon udvariasan kéri, eredeti céljával ellenkezően túl alázatos benyomást kelthet.

Ide tartozik a szabad forgalmú információk kérdése is: míg a nyolcvanas évek Magyarországon bárki megkérdézhetett beszélgetőpartnerét arról, hogy mennyit keres, amerikai ismerősei tolakodónak ítélték az ilyenfajta kíváncsiságot. Ugyanakkor a szabad információk közé tartozik egy amerikai számára a vallás és a politikai nézet. Magyar beszélgetőpartnerek azonban nem veszik jó néven, ha távoli ismerősök világnézetükkel kapcsolatos kérdést szegeznek nekik.

2.2.2. Tabuk

Jól ismert jelenség, a kulturális melléfogások egyik jellegzetes példája a tabu. Ami az egyik társadalomban kifejezetten kerülendő témakör, az a másikban udvarias beszélgetések tárgya lehet. Míg például egy afrikai társadalomban a királyi pár nászéjszakája közbeszéd tárgya, addig egy európaiában ízléstelennek minősül. Ide

sorolhatnánk azt a szóképletbeli változatosságot is, amely az egyes tabu-témaköröket jellemzi. Magyarul például nem rendelkezünk a nemi szervek semleges stílusminősítésű elnevezésével. Más nyelvekben azonban nemcsak obszcénul, hanem népiesen, tréfásan, gyermeknyelven is lehet beszélni róluk.

2.2.3. A hatalom jelei és a társadalmi távolság változatai

Megtörténhet, hogy az egyik kultúrában más a tanárok és a hallgatók közötti társadalmi távolság (pl. magyar–amerikai vagy magyar–japán viszonyokat tekintve), mint a másokban. Ilyenkor vetődik fel a kérdés, hogy a *Szia, professzor úr!* vajon szociopragmatikai vagy pragmalingvisztikai hiba-e.

Sokszor érezhető, hogy az anyanyelvi beszélők aszimmetrikus hatalmi helyzetben vannak a nem anyanyelvi beszélőkkel szemben. A nyelvi fölény sajnos gyakran párosul etnocentrizmussal, például egy kínai eladó és egy magyar vásárló között a kínai piacon sajátos kommunikációs erőviszonyt létrehozva.

2.2.4. Világlátás és az értékek rangsora

Azoknak a szociopragmatikus hibáknak az okát a legnehezebb felderíteni, amelyeknek háttérében a világról való gondolkodásnak a miénktől eltérő rendszere áll. Az udvariasság, a konfliktuskezelési módszerek, az őszinteség fogalmaival kell dolgozni, nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy nem morális értelemben vett értékekről beszélünk, hanem csupán azok nyelvhasználatot érintő aspektusáról.

2.2.4.1. Nyelvhasználati alapszabályok

Az udvarias kifogások rendszere, a minket körülvevő világról bennünk élő mentális térkép, az arányok megállapítása kultúrafüggő. Ha valaki külföldiként nem ismeri *Az igazgató úr házon kívül van* megnyilatkozás illokúciós erejét, és szembealálkodik a direktorral a folyosón, akkor könnyen lehet, hogy hazugnak fogja tartani a titkármt. Ezek a nyelvhasználati konvenciók azok, amelyeket a legnehezebb vagy – kínos helyzetekben – a legfájdalmasabb önállóan felderíteni. Wolfson kutatásai során – angolul beszélő külföldiek nyelvhasználatát vizsgálva – azt tapasztalta, hogy a más kultúrából érkező beszélők bókokra adott válaszai sokkal rövidebbek voltak, mint az angol anyanyelvűekéi, és rövidségükkel lezárták a beszélgetést (Wolfson 1989). A beszédpartner bókjára adott suta válasz kínossá teheti a szituációt, félreértéséhez vezethet. A bókolás teremtette kommunikációs szituáció az egyenlő státuszúak szolidaritását hivatott erősíteni: akik nem ismerik a szabályait, azok fontos, társadalmi szereplésüket kedvezően befolyásoló lehetőségtől esnek el.

A nyelv használata során nem csupán az adott beszélőközösség tagjai alakítanak ki kedvező vagy kedvezőtlen véleményt a külföldiekről, de az ő véleményük a vendéglátó ország lakóiról is nagyrészt a különböző beszélgetések során formáló-

dik. Nem mindegy tehát, hogy felkészülten érik-e őket a saját kultúrájukban létezőktől eltérő szabályok által irányított kommunikációs helyzetek.

2.2.4.2. Az értékek rangsora

Az értékek rangsorolása is változik kultúránként. Egy magyar anyanyelvű beszélő például a rokonoknál elfogyasztott vacsora közben a harmadik kínálás után is fel van még szerelve elutasítási stratégiákkal, sok külföldi azonban úgy érzi, hogy a magyarok udvariatlanul halálra etetik őket. Ebben az esetben a nagylelkűség legyőzi a mennyiségi szabályt. Fontos tudnunk, hogy a célnyelvi közösség a tapintatot vagy az őszinteséget sorolja-e előre, illetve, hogy az udvariasság és a világos fogalmazás elvei közül melyiknek illik előtérbe kerülnie.

3. A tanár szerepe a pragmatikai kompetencia kialakításában

Végül egy fontos gyakorlati kérdésről szeretnék még szót ejteni. A magyarul beszélő külföldiek pragmatikai hibái, kudarcai jelzik, hogy a magyar nyelvhasználati szabályokat is tanítani kell. Arra kell törekednünk ugyanis, hogy a külföldi nyelvtanulók valóban azt mondják magyarul, amit mondani szándékoztak. A cél eléréséhez az első lépést az említett nyelvhasználati szabályok feltérképezése jelenti, hiszen nem a grammatikai szabályok ismerete, hanem a sikeres nyelvi viselkedés a nyelvtanulók célja. A nyelvtanár feladata ebben az, hogy fejlessze a tanulók metapragmatikai képességét, tudatosan elemezve egyes nyelvhasználati jelenségeket. Csak így érhetünk el ugyanis eredményeket mindaddig, míg meg nem születik a magyar nyelv teljes pragmatikai szempontú leírása, és napvilágot nem látnak hasonló szellemben írott tankönyvek.

IRODALOM

- BARDOVI-HARLIG, Kathleen – DÖRNYEI Zoltán (1998): Do language learners recognize pragmatic violation? Pragmatic vs. grammatical awareness in instructed L2 learning. *TESOL Quarterly* 32: 233-259.
- EISENSTEIN, Miriam – BODMAN, Jean W. (1986): 'I Very Appreciate': Expressions of Gratitude by Native and Non-native Speakers of American English. *Applied Linguistics*, 7/2: 167-185.
- LANGMAN, Juliet (1997): Analysing Second Language Learners' Communication Strategies: Chinese Speakers of Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica*, 44/1-2: 277-299.
- RICHARDS, Jack C. – SUKWIWAT, Mayuri (1983): Language Transfer and Conversational Competence. *Applied Linguistics*, 4/2: 113-125.
- SZILI Katalin (2000): Az udvariasság elméletéről, megjelenésmódjairól a magyar nyelvben. *Hungarológia* 2/1-2: 261-282.
- SZILI Katalin (2002): A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Nyr.* 2002/1: 12-30.
- THOMAS, Jenny (1983): Cross-Cultural Pragmatic Failure. *Applied Linguistics*, 4/2: 91-112.
- WOLFSON, M. (1989): *Perspectives: Sociolinguistics and TESOL*. Rowley, Massachusetts, Newbury House